JUHÁSZ, DEZSŐ: **On the foundation of the Section of Onomastics in the Society of Hungarian Linguistics**

In recognition of recent advances in Hungarian onomatology on 22nd of February 2005 the Committee of the Society of Hungarian Linguistics decided on the foundation of a Section of Onomastics. The president of the new section is István Hoffmann, its secretary is Erzsébet Fercsik. The present Section is not without antecedent: the Society operated an onomastic department earlier. The renewal of the organization is the merit of Professor Mihály Hajdú, leading researcher of Onomastics in ELTE University. According to its future plans the Section organizes two sessions in each semester paying attention to the cooperation of onomastic research centres inside and beyond the borders of Hungary. The Section's spring meetings took place on 18th of March at ELTE University (including a report on the recent achievements of onomastic research at University of Debrecen by István Hoffmann) and from 2nd to 4th of June at Constantine University in Nyitra (a conference on onomastic research in the Uplands, Slovakia).

FEHÉRTÓI KATALIN „ÁRPÁD-KORI SZEMÉLYNÉVTÁR (1000–1301)" CÍMŰ MUNKÁJÁRÓL[1]

I. A nyelvészet szemszögéből

1. Szó szerint a bőség zavarával küszködik, aki az „Árpád-kori személynévtár (1000–1301)" című könyvről kíván érdemi tájékoztatást adni. De mert más-más szemszögből többen is szólunk e terjedelmes munkáról, a leglényegesebb mozzanatok bizonyosan szóba kerülnek. Magam néhány pont köré csoportosítva fogalmazom meg észrevételeimet.

2. PAIS DEZSŐ szerint a névtan alkalmazott művelődéstörténet. Mit jelent ez? Egyebek mellett azt, hogy a tulajdonnevek az őket létrehozó közösségek életéről is vallanak. Kettős értelemben. Egyrészt az elnevező(k)ről, másrészt az elnevezett személyekről, településekről, folyókról, hegyekről stb. Ha nem így volna, nem lehetne semmiféle, a közösségek kultúrájára vonatkozó megállapítást tennünk a tulajdonnevek alapján. A tulajdonnév olyan nyelvi jelnek tekinthető, amely szociokulturális szerepe révén válik azonosító tényezővé: személynévvé, helynévvé vagy bármilyen más tulajdonnévvé.

BENKŐ LORÁND szerint a történeti nyelvtudomány legexponáltabb területe a történeti névtan. Valóban: ezért van az, hogy a tulajdonnevek nemcsak a nyelvtudomány, hanem a történettudomány, a művelődéstörténet számára is alapvetően fontosak. Az Árpád-kor történelmének vizsgálatában történészek és művelődéstörténészek sem nélkülözhetik a személy- és helynevekből levonható következtetéseket. Ez a magyarázata annak a megkülönböztetett figyelemnek, amellyel a régebbi múlt kutatói a tulajdonnevek

[1] A kötet bemutatóján, a Magyar Tudományos Akadémia székházában 2005. április 4-én elhangzott méltatások szerkesztett változatai.

DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2005.33

felé fordulnak, illetőleg annak, hogy a jeles nyelvtörténészek és történész kutatók figyelemmel kísérik a másik tudomány vonatkozó eredményeit. Legyen szabad olyan neveket említenem, mint Melich János, Németh Gyula, Pais Dezső, Kniezsa István, Ligeti Lajos, Benkő Loránd, Kiss Lajos, Ördög Ferenc, Hajdú Mihály, illetőleg Hóman Bálint, Györffy György, Makkai László, Kristó Gyula.

3. A történeti kutatásokban az origó, a fix pont, a legmegbízhatóbb, leghitelesebb forrás a történeti adat, dokumentum, lelet, a nyelvtörténetben pedig a nyelvi adat. Ezért a történeti nyelvészetben mindig időszerű teendő volt s az is marad a történeti anyag olyan módon való közzététele, rendszerezése, amely a további tüzetes és rendszeres kutatásokat lehetővé teszi, illetőleg az ilyen elemzéseket, feldolgozásokat elősegíti. A történeti névtanban értelemszerűen a múltbeli tulajdonneveknek a kutatás számára való, a kor színvonalán álló hozzáférhetővé tételéről van szó. Tudvalevő: minél messzebbre megyünk vissza a múltba, annál inkább növekszik az adatok jelentősége. A tulajdonneveké pedig azért is, mert rendszeres vizsgálatukkal – volt már szó róla – messzemenő művelődéstörténeti következtetésekre is lehetőség adódik.

4. FEHÉRTÓI KATALIN nagy fába vágta fejszéjét, amikor hozzáfogott a rengeteg Árpád-kori személynév szövegkörnyezetes összegyűjtéséhez és szótárrá szerkesztéséhez. Mintegy 38000 személynévi adat olvasható a 9500 névcikkben. 7300 utaló névcikkel találkozhatunk, s 26800 névváltozattal, azaz írás- és ejtésváltozattal. (A számadatok a szerzőtől származnak.) Egy személy több néven, névváltozattal is előfordul: a Ják nemzetségből való *Marc ~ Mortun ~ Martinus filius Artuna* például a *Mortun, Martinus* és *Marc* névcikkében.

Aki készített már szótárt, tudja, kétségek és remények, a nekibuzdulások és a csüggedés Szkhüllái és Kharübdiszei között vergődve dolgozik a szótáríró. De leginkább a történeti névtár készítője! Mégis: hajtja valami belső késztetés, hogy ezt nekem meg kell csinálnom. Kitartás és rendszeres munka nélkül nem születhet eredmény. HAJDÚ MIHÁLY joggal írta: „Ómagyar kori neveink sok tekintetben alapos kutatást kaptak nyelvészeinktől, névtanosainktól. Különösen vonatkozik ez az Árpád-korra, amely időszaknak új és teljességre törekvő számbavétele, névszótára van a megjelenés előtti állapotban Fehértói Katalin áldozatos munkájaként” (Általános és magyar névtan. Bp., 2003: 364). Igen, áldozatokat is kell, kellett hozni. A szerző – talán KNIEZSA ISTVÁNnak a „Magyar etymologiai szótár”-ról írott s a teljesség irreális igényét bíráló sorainak a hatására, s bizonyára jó szándékú tanácsadókra is hallgatva – végül is a megvalósítható terv mellett döntött. Ezt írja a mű előszavában: „Az *Árpád-kori személynévtár* nem tartalmazza az összes Árpád-korban élt személy nevét, sőt valamennyi személynevet sem. Névtáram mutatványnak, reprezentatív felmérésnek tekintendő, azaz nem teljes, mégis a jelzett korszak, az Árpád-kor személyneveiről megközelítően hű képet felmutató gyűjtés… mintegy ezer Árpád-kori oklevél nem hozzáférhető nyomtatott formában, ezeknek a 12–13. századi kézírással írt okleveleknek az elolvasását, azokból a személynevek összegyűjtését egyetlen személy – ha mégoly lelkes is – nem vállalhatta” (8). Íme a bizonyság: lelkesedés is kellett a munka megszületéséhez! Hogy mennyi nehézséggel kellett a szótár készítőjének szembenéznie, arról bevezetője legterjedelmesebb alfejezetében ad tájékoztatást a szerző (A szerkesztés nehézségei: 10–3).

Aki elolvassa ezt a részt, elismeréssel fog adózni az áldozatos munkát elvégző, lelkes szerzőnek. Annál is inkább, mert ez a munka azon tevékenységek közé tartozik, amelyek a fiatalok számára – úgy tűnik – egyáltalán nem vonzóak. FEHÉRTÓI KATALIN elvégezte ezt a nehéz munkát, s ezzel nagy szolgálatot tett.

Milyen nevek kerültek be a szótárba? Személy- és nemzetségnevek, valamint (birtokos szerkezetekben előforduló) személynévi előtagú földrajzi nevek is. Az Árpád-kor izgalmas és színes kor volt a személynevek tekintetében is. Régen elmúlt korszak ez, igazi plusquamperfectum, az egyelemű névadás ideje: világi és egyházi nevek színes kavalkádja tárul elénk, *dictus*-os, *de* előtagú és *filius*-os nevek, magyar és nem magyar nevek, gyakorta több is egymás mellett (például 1236-ból: „Cazmerius filius *Oliuerii* de Raich": 596, *Oliverius* a.). Igen nagy számban, sőt talán az esetek többségében olyanokat olvasunk, amelyeknek eredetéről első olvasásra sejtelmünk sincs. Az ómagyar korra vonatkozó ismereteink birtokában nem csodálkozunk azon, hogy sok az egy szótagú név (az azonban elgondolkodtató, hogy ezernél is több van).

„A névtár adatait más tudományágak, így a történettudomány, művelődéstörténet művelői is felhasználhatják, ezért, ahol lehetséges volt, szerepel a nevet viselő személy foglalkozása, méltósága, az a társadalmi osztály, melyhez tartozott, a város, melyből származott, vagy ahol lakott, vagy melyben valamilyen funkciót betöltött" (9). Sok lehetőségű forrás áll tehát a kutatók rendelkezésre, amely az Árpád-kori személynévkutatás intenzívebbé válását segítheti elő, sőt bizonyosan elő is fogja segíteni. S ez már önmagában véve fontos. Az adatok megszólaltatása, magyarázata azonban széleskörű ismereteket, több irányba való tájékozódást, módszeres tudást, körültekintő megközelítést kíván, tehát akárki nem vállalkozhat magyarázatokra. Reméljük, hogy mind a nyelv- és névtörténet, mind a történettudomány és a művelődéstörténet részéről avatott kutatók folytatják a hatalmas anyag elemzését, nem tévesztve szem elől BENKŐ LORÁND és KRISTÓ GYULA megszívlelendő gondolatait. BENKŐ LORÁND szerint „a nevek élete, története megismerésének útját messze túl kell nyitni az etimon fürkészésénél egyrészt a történeti morfológia és szemantika felé, másrészt és főként a névadás indítékainak, körülményeinek, művelődési, történelmi hátterének felfedése, a történeti források komplexebb szemlélete irányába. A jó etimon természetesen sok mindenre rávilágíthat … ám az etimon inkább csak fontos kellék, eszköz a névvizsgálatban, de nem végcél vagy éppen egyedüli mérce" (Magyar Nyelv 2004: 416); illetőleg ami az eddigi vizsgálatokra vonatkozik: „névtani klasszikusaink idejének, tevékenységének nyomában járó felfogások, eljárásmódok … sűrű szitájú kritikai szűrőt igényelnek, elsősorban történeti névtanunkban, aztán történettudományi hasznosításuk dolgában" (Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Bp., 2002: 16). KRISTÓ GYULA hangsúlyozza az ómagyar kori névmagyarázatok egy részének kiemelkedő történettudományi fontosságát: „alapjaiban érintik a korai magyar história nem egy kérdését" (Magyar Nyelv 2003: 50), s bírálja a teljes kritikátlanságot és a túlzó hiperkritikát egyaránt, követendő szemléletül a „nem az eleve elutasítás és nem is a mindenáron való igazolás" elvét javasolva (i. m. 55).

5. FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori személynévtár"-a megkerülhetetlen kézikönyv lesz a magyar középkor, illetőleg ómagyar kor iránt érdeklődő, azt kutató nyelvtörténészeknek, történészeknek és a művelődéstörténet kutatóinak. Hangsúlyoznunk érdemes,

hogy a névtár európai kitekintésű névtani vizsgálatok számára is jó forrás, hiszen adataiban az adott korra jellemző európai műveltség közös személynévi anyagának egy részét is megtaláljuk. A szerző filológiai alapossága a biztosíték a közölt adatok megbízhatóságára. A névtár a tergo (névvégmutató) része hasznos lesz a néveredet és a névszerkezet vizsgálatában is, a CD-ROM-melléklet (MAYER GYULA munkája) pedig már az e területen is jelenné váló elektronikus jövőt mutatja. FEHÉRTÓI KATALIN a magyar személynévkutatás egyik fontos adósságát törlesztette. Munkáját örömmel, köszönettel és elismeréssel fogadjuk.

KISS JENŐ

II. A történettudomány szemszögéből

1. Minden tudományos munka megjelenése és bemutatása ünnep. Különösen az, ha várva várt kézikönyvről van szó, mint a jelen esetben. FEHÉRTÓI KATALIN több évtizedes kutatómunkája betetőzéseként elkészítette az „Árpád-kori személynévtár”-at, s mi kutatók immár kedvünkre böngészhetjük a közel 900 oldalas kötetet.

A sokoldalú HORVÁTH ISTVÁN már 1821-ben felvetette a magyar névtár szükségességét. Az Árpád-kori személynévanyagot illetően ötlete jó 180 esztendővel később megvalósult. Nem beszélhetünk semmiféle megkésettségről. Egyfelől a forrásanyag kritikai feltárása alig egy évtizede jutott olyan fokra, hogy ezt a munkát el lehetett végezni, másfelől FEHÉRTÓI KATALIN évtizedek óta készült arra, hogy éljen a kínálkozó a lehetőséggel. Nemzetközi összehasonlításban sem beszélhetünk holmi lemaradásról, hiszen a római 10–12. századi névtár gazdag anyaga is alig néhány éve látott napvilágot (GIULIO SAVIO: Monumenta onomastica Romana medii aevi [X–XII sec.]) 1–5. Roma, 1999). A téma, a lehetőség és az alkalmas személy szerencsés találkozásának köszönhetjük, hogy ma ünnepelhetjük a mű megjelenését.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1950-ben vették tervbe a Történeti Személynévtár elkészítését. Az alig megkezdett munkálatok azonban 1962-ben abbamaradtak, és remélni sem lehetett, hogy folytatódni fognak. Ilyen körülmények között, minden intézményi háttér nélkül Fehértói Katalin egymaga vállalkozott arra, hogy elkészíti az Árpád-kori személynévszótárt. Nagy vállalkozása előmunkálataként 1983-ban jelent meg az „Árpád-kori kis személynévtár”, amely a nevekben leggazdagabb öt forrást: a Dömösi, Aradi, Tihanyi és a pannonhalmi Albeus-féle összeírás, valamint a Váradi Regestrum összesen mintegy 6800 személynevét foglalta betűrendbe. Az igazán nagy munka csak ezután kezdődött: hozzávetőlegesen tízezerre becsült Árpád-kori oklevélből, továbbá az elbeszélő forrásokból kellett kigyűjteni a személyneveket. Természetesen csak a valamilyen formában kiadott, sőt csak a jó vagy legalább elfogadható minőségű kiadásban megjelent forrásokról lehetett szó. A forráskiadás előrehaladása alapvetően GYÖRFFY GYÖRGY munkásságának köszönhetően szerencsésen segítette a munkát. A „Diplomata Hungariae antiquissima” 1131-ig a teljes okleveles anyag kritikai kiadását tartalmazza, a „Chartae Antiquissimae Hungariae” pedig részben az előbbit fedve, de egyben időben 1196-ig kiterjesztve az eredetiben fennmaradt valamennyi oklevél szövegét közli. „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” immár négy kötetben a

vármegyék betűrendjében Pilis megyéig terjedve a középkori Magyarország nagyobbik felére vonatkozó összes Árpád-kori forrás névanyagát felöleli. A megjelent köteteket kiegészítve FEHÉRTÓI KATALIN ezen felül használta ENGEL PÁL Pozsega és Valkó megyére vonatkozó kéziratos Árpád-kori földrajzát, valamint Veszprém megye cédulaanyagát, továbbá GUTHEIL JENŐ kéziratos veszprémi okmánytárát és kiegészítését. Ehhez járultak még a hasznosítható régi („Árpádkori új okmánytár", „Hazai okmánytár" stb.) és az újabb forráskiadványok („Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke", a burgenlandi, a szlovákiai és az erdélyi okmánytár stb.), valamint a kisebbnagyobb publikációk. Összességében igen kis számú lehet azon oklevelek száma, amelyek rossz kiadásuk, kevésbé ismert helyen történt publikálásuk vagy éppen a közzététel hiánya miatt szükségképpen kimaradtak a gyűjtésből.

2. FEHÉRTÓI KATALIN – egy intézeti munkacsoport tevékenységét is felülmúlva – óriási munkával feltárta az Árpád-kori személynévanyagot. Csak elismerés és köszönet illeti, hogy rendet vágott a forráskiadások dzsungelében, kiválogatta a legjobb publikációkat, a kigyűjtött adatokat összevetette egymással, sőt lehetőség esetén az Árpád-kori földrajz anyagára hivatkozva térben is elhelyezte őket.

A szócikkek érdemi szövegkörnyezettel együtt, időrendben tartalmazzák a névanyagot, és a személynév viselőjének társadalmi helyzetére vonatkozó közléseket sem mellőzik. A kötet használatát megkönnyítve FEHÉRTÓI KATALIN újításként szócikkbokrokat hozott létre. Ez azt jelenti, hogy az igen változatos formában előforduló és összetartozó személyneveket összevontan, de a tájékozódást és áttekintést szolgálva, az adott szócikkcsoporton belül alcsoportokra bontva mutatja be. Az egyes szócikkek közti kapcsolatra utalások hívják fel a figyelmet. A kötet végén a nemzetségekről és a női nevekről külön jegyzék készült. A kötetet pedig hasznos a tergo mutató zárja. Végeredményben FEHÉRTÓI KATALIN régóta várt kitűnő kézikönyvet hozott létre. Hiánypótló szótára sokféle kutatói igényt elégít ki, a nyelvészeken kívül történészek, genealógusok, néprajzosok, régészek sem nélkülözhetik. A szerző munkája SZAMOTA ISTVÁN tevékenységhez mérhető. Nem nehéz megjósolni, hogy a nyelvtudomány SZAMOTA oklevélszótára után FEHÉRTÓI KATALIN személynévszótárából fog építkezni.

3. Minden kézikönyv esetében alapvető fontosságú annak megválaszolása, hogy mennyire tekinthető teljesnek, vagyis az „Árpád-kori személynévtár" milyen mélységben tárta fel és mennyiben tartalmazza a korszakra vonatkozó hazai oklevelek és elbeszélő források névanyagát. FEHÉRTÓI KATALIN a bevezetőben szerényen minősíti munkáját: „Névtáram mutatványnak, reprezentatív felmérésnek tekintendő, azaz nem teljes, mégis a jelzett korszak, az Árpád-kor személyneveiről megközelítően hű képet felmutató gyűjtés" (8). Megítélésem szerint ennél jóval többről van szó.

Az Árpád-kori személynévtár mintegy 38 ezer személynévi adatot tartalmaz. Az átnézett forrásokban előforduló közszói eredetű személynevek és változataik teljes számban, míg a latin nevek csak reprezentatív alapon szerepelnek a kézikönyvben. Logikus és érthető, hogy a nyelvészeti szempontból alig hasznosítható latin keresztneveket (*Nicolaus, Petrus* stb.) képviselő adatok sokasága nem került bele a személynévtárba. Ebben a vonatkozásban csak annyiban reprezentatív a közzétett anyag, hogy nem min-

den latin nevet viselő személy található meg a kötetben. Viszont minden latin eredetű személynévalak helyet kapott a kézikönyvben. A közszói eredetű személynevek és változataik esetében a gyűjtés lényegében teljes körűnek tekinthető. Ennek bizonyítására összehasonlítottam a 13. század húszas és harmincas éveiből két kiadatlan (Archivio Segreto Vaticano, Instrumenta Miscellanea 5997, Veszprémi kápt. m. lt. Kál 5) és egy eldugott helyen (lábjegyzetben) közölt oklevél (Mons Sacer 1: 497–8, 80. jegyzet), valamint a kézikönyv személynévanyagát. A három oklevél 22 magyarországi személynevéből 21 névalak a névtárban is helyet kapott, természetesen más forrásból vagy a SZAMOTA-féle oklevélszótárból. Mindössze a Vatikáni Levéltárban őrzött közjegyzői oklevél egyik magyar vonatkozású személyneve, a minden bizonnyal itáliai származású *Attianus* esztergomi kanonok neve nincsen benne a kötetben, mivel ez a név másutt nem fordul elő, csak az 1225-ből való vatikáni oklevélben. Végeredményben nagyon kevés lehet az olyan személynévalak, amely ilyen vagy olyan okból kimaradt a kézikönyvből. Annyira elhanyagolható mennyiségről lehet csak szó, hogy nyugodtan mondhatjuk, FEHÉRTÓI KATALIN munkája lényegében a teljes Árpád-kori személynévanyagot bemutatja, egyedülálló áttekintést nyújt a korszak személyneveiről.

4. A rendkívül gazdag anyag első pillantásra is számos tanulsággal szolgál. Mindenekelőtt az alakváltozatok hihetetlen nagy száma gondolkodtat el. Az anyanyelvű szóbeliség személyneveinek megjelenése a latin nyelvű, túlnyomóan jogi írásbeliségben nyilvánvalóan nemcsak tükrözte, hanem fokozta is a változatosságot. Az egyházi eredetű személynevek viszonylag kisebb számát magyarázza, hogy csak a 16. századi tridenti zsinat teszi kötelezővé a keresztelésnél az egyházi eredetű nevek adását. A törzsnévi személynevek hiányát eddig is sejtettük, de most a kezünkben van a teljes bizonyító anyag. Ennek alapján mondhatjuk, ritkaságnak számított, ha valaki ilyen nevet (pl. *Tarján*) viselt. A női személynevek mutatójának köszönhetően tudjuk, hogy számuk mintegy 650 volt. A kis szám onnan ered, hogy a nők jogképessége, birtokképessége messze elmaradt a férfiakétól, és így a jogügyletekkel, birtokügyekkel foglalkozó oklevelekben elsősorban férfiak szerepeltek. Nem véletlen, hogy a női nevek döntően a velük kapcsolatos birtokügyekkel, az özvegyeket megillető hitbérrel, valamint a leányoknak az atyai vagyonból járó negyedrész kiadásával foglalkozó oklevelekben fordulnak elő. Ezen kívül a szolganépeket említő forrásokban találunk nagyobb számban női neveket, minthogy a rabszolgák egy részét a gyengébb nem alkotta.

A történész sokféleképpen használhatja a kézikönyvet. Elsősorban a személyekre vonatkozó kutatást segíti. De támaszkodni lehet rá az oklevelekben nehezen olvasható vagy részben hiányzó nevek megfejtésénél, kiegészítésénél. A felhasználási lehetőségeknél szólni kell arról, hogy a kézikönyv anyagát MAYER GYULÁnak köszönhetően a kötethez mellékelt CD-ROM tartalmazza, amely további teret nyit a kutatás előtt. Segítségével olyan kérdésekre is kereshetünk választ, amelyekre legfeljebb csak a kötet teljes anyagának áttanulmányozása után adható felelet. A személynévtár igen helyesen közli az illető társadalmi állapotára vonatkozó adatokat. A CD-ROM segítségével kigyűjthetjük a nemesek, jobbágyok, szolgák neveit, és megvizsgálhatjuk, milyen eltérés van a névadást illetően az egyes társadalmi csoportok között. Hasonló módon a nevek

mellett található, etnikumra utaló jelzők (*Francigena*, *Latinus* stb.) révén feltárhatjuk az etnikum és a névadás közti kapcsolatot.

FEHÉRTÓI KATALIN kézikönyve a Kárpát-medence nyelvi, etnikai sokszínűségének sajátos lenyomata. A Kárpát-medencei személynevek sokfélesége, a különféle szláv, a német, a magyar és az egyéb nyelvű, továbbá az egyházi eredetű nevek az európai művelődéstörténet részét képezik. Gazdag tartalma e térség kutatóinak ad nélkülözhetetlen forrásanyagot.

5. Egy-egy értékes kézikönyv esetében gyakran megfigyelhető jelenség, hogy a mű annyira összefonódik szerzőjével, hogy munkáját mindennapos használata során egyre inkább nem a címe, hanem a készítője neve jelöli, testesíti meg. Ilyen értelemben jelöli CSÁNKI vagy GYÖRFFY neve az általuk készített történeti földrajzot, SZENTPÉTERY „Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéké”-t vagy KISS LAJOS neve a „Földrajzi nevek etimológiai szótárá”-t. Nagy a valószínűsége annak, hogy előbb-utóbb ez a sors vár az Árpád-kori személynévtár szerzőjére is. Aligha kaphat valaki ennél nagyobb elismerést.

SOLYMOSI LÁSZLÓ

III. A középlatin filológia szemszögéből

1. Aligha vitatható, hogy FEHÉRTÓI KATALIN munkája megjelenésének elsősorban is az ad óriási jelentőséget, hogy nemcsak a szerző szűkebb szakterületének művelői, hanem rajtuk kívül s mellettük a magyar tudományosság számos ágazata kutatóinak kezébe kerül egy régóta remélt és várt kézikönyv, s hihetőleg a szélesebb közönség sem marad érdektelen iránta. Az előttem szólók után már nincs szükség annak bizonygatására, hogy a magyar nyelvészek névtani kutatásai végre szilárd alapot nyernek a terjedelmében is, nem csak eszmei értékében hatalmasra sikerült adattár segítségével, s a történészek és diplomatikusok is kutatásaikban alapműként fogják majd a munkát gyakran fellapozni. Van azonban a magyar történettudománynak és a nyelvészetnek egy olyan határterülete, mely módszerei tekintetében a nyelvészettel, tartalmi érdeklődésében és forráskezelésében a történetkutatással ápol igen szoros kapcsolatot s tart rokonságot. Ez pedig a középlatin filológia, melynek számára szintén igen nagy nyereség a névtár elkészülte. Hogy e rövid méltatásra örömmel vállalkoztam, azt nem csak az indokolja, hogy az adatgyűjtés kezdetétől figyelemmel kísérhettem a szerző – bátran állíthatom: az átlag emberi erőt jócskán meghaladó – erőfeszítéseit, hanem az is, hogy a névtár szemmel láthatólag a magyarországi középlatin szótár eddig megjelent köteteihez is örvendetesen illeszkedik – mind tartalmában, mind küllemében.

2. A feladat valóban óriási volt, a gyűjtés során felmerült akadályok nem különben. A szerző munkáját láthatólag nem is elsősorban a saját szakterületén felmerülő kérdések nehezítették; ezeket láthatólag egy hosszú kutatói pálya szakmai tapasztalatainak birtokában rutinszerűen meg tudta válaszolni. Sokkal inkább azokkal a problémákkal volt kénytelen hősies küzdelembe merülni, melyeknek megoldásával mi történészek,

diplomatikusok és latin filológusok, a rokon szakmák képviselői voltunk és vagyunk mindmáig adósok. A mintegy háromszáz esztendő neveinek teljességre törekvő összegyűjtéséhez FEHÉRTÓI KATALIN egy korszerű eszközt is igénybe vett ugyan, erről azonban szintén és újfent kiderült, hogy bár az anyag végső elrendezését jelentősen gyorsíthatta, de az eszközt kezelő, az anyagot értő szakember nélkül gyakorta lélektelen jószágnak bizonyul. Mindamellett a szerző e tekintetben rugalmas és rá jellemzően fiatalos gondolkodásmódjának és az újra való fogékonyságának és nyitottságának köszönhetjük, hogy a kötet CD-ROM mellékletet is tartalmaz, mely sokaknak bizonnyal megkönnyíti, s az ifjabb nemzedékeknek talán vonzóbbá is teszi a névtár „forgatását”. Az anyaggyűjtés, feldolgozás és szótárba rendezés embert őrlő munkája, melyet a szerző néhány rövid év alatt egy szál magában volt kénytelen elvégezni, boldogabb sorsú országokban kutatónemzedékeknek vagy kutatócsoportoknak szokott osztályrészül jutni. Hogy a saját példámnál maradjak: a már említett középkori latin szótár anyaggyűjtő munkálatai több mint hetven esztendeje kezdődtek meg, s még a mai áldatlan intézményi körülmények közepette is több kutató végezheti a szótárrá formálás nem mindig könnyű feladatait. Úgy hiszem, csak mindezek szemmel tartásával értékelhetjük valós nagyságában az előttünk fekvő kötet mögött rejtező szerzői-emberi erőfeszítéseket. Talán ezért is tekinthetjük oly végtelenül lekötelező előzékenységnek a szerző részéről azt a gesztust, ahogy azt az anyagot, melynek összegyűjtésére hosszú éveket fordított, s amelynek kiaknázására talán mások fognak majd vállalkozni, a szakmai s a nagyközönség rendelkezésére bocsájtotta.

3. Ha a magyar nyelvészek PAIS DEZSŐtől, úgy a latin filológusok közép- és fiatalabb generációi bizonnyal HARMATTA JÁNOStól tanulhatták meg azt, hogy a tudományos igényű szótárak nem pusztán a nyelvtanulás és a nyelvészeti kutatás segédeszközei, hanem az adott nyelvet beszélők teljes kultúrájának összegzői és továbbadói. A szótárak állandó forgatása ennél fogva – amellett, hogy szórakozásnak sem utolsó, műveltségszerzésre meg éppenséggel elsőrangú tevékenység, – a kulturális ozmózis egyik legfontosabb csatornája is. Ezt HARMATTA professzor nemcsak az óráin tanította, hanem a középkori latin szótár előszavában le is írta: „a … szókészleti elemek … mikrokozmoszok, amelyekben a középkori magyar társadalom története és kultúrája a maga folyamatosságában és változásaiban mint makrokozmosz tükröződik. S e szókészleti elemek felfogása a nyers megértéstől az értelmezés teljes mélységéig egyaránt gazdagítja mai társadalmunk közösségi-történeti tudatát és művelődését.” (BORONKAI IVÁN szerk.: Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A Magyarországi Középkori Latinság Szótára. 1. Bp., 1987–1989: VIII). Ha pedig ezek az igencsak életszerű szavak igazak voltak az akadémikus szájából egy olyan nyelv közszavaira, melyet hagyományosan holt nyelvnek szoktunk tekinteni – márpedig bátran annak tekinthetjük őket –, akkor fokozottan igazaknak kell lenniük ma is élő nyelvünk neveire és a névtárakra is. A jelen névtár ily módon – annak ellenére, hogy a benne foglalt nevek viselői legkevesebb hét évszázada holtan nyugosznak a földben – egy ma élő társadalmi közeg, egy nyelvi közösség mindennapjaira is óhatatlanul hatással lehet és lesz is.

4. A latin szótárírásnak régi tapasztalata, hogy a közszói és tulajdonnévi anyagot egyetlen folytonos betűrendben küzdelmes dolog feldolgozni. Különösen is az, ha a szótár thesaurus kíván lenni, vagyis egy tudományos érdekű, dokumentáló jellegű gyűjtemény. A magyarországi lexikográfia régebbi történetében már PÁPAI PÁRIZ FERENC méltán nagy hírnévre szert tett szótára is a közszói betűrenden kívül, függelékként közölt egy keresztnévjegyzéket, ez azonban – tekintve, hogy a szótára maga sem akart bizonyító apparátust felvonultatni, – természetéből kifolyólag nem ölthetett tudományos formát. Ismeretes, hogy DU CANGE számos átdolgozást és kiadás megért glossariuma nem pusztán a nevektől tekintett el, hanem az olyan közszavak felvételétől is, melyek az átlagos, antik szókincset felölelő latin szótárakban is megtalálhatók. Csak és kizárólag azokra a kifejezésekre összpontosított, melyek vagy alakilag, vagy jelentésük tekintetében eltérést mutattak, s a munka a kezdeti három vaskos kötetről (1687) alig kétszáz év alatt így is tíz kötetesre (1880) duzzadt.

Eredetileg EGIDIO FORCELLINInek (1688–1768) az antik szókincset összegyűjtő és dokumentáló, szintén számos kiadást és kibővítést megért szótára (Patavii, 1771) sem vett fel tulajdonneveket, pedig a latin és a vulgáris névanyag arányai jóval kedvezőbbek lettek volna, mint a középkor nyelvi viszonyai közepette. Amikor azonban a lexikon első valóban korszerű szempontokat is szem előtt tartó átdolgozására sor került, a szerkesztő, VINCENZO DE-VIT (1811–1892) már a közszavakat felölelő első hat kötet címlapján is jelezte, hogy nem csak átdolgozott, de onomasticonnal bővített szótárt ad közre (Prati, 1858–1875). A „mintegy második rész" valójában majdnem meghaladta az „első rész" terjedelmét, hisz a megjelent négy kötet (1859–1887) csak az *O* betűig öleli fel a neveket, legalább két kötetnyi anyag elrendezésére már nem jutott idő. Csak az utolsó újraszerkesztéskor került erre sor, FRANCESCO CORRADINI (1820–1888) ugyanis fiatal munkatársul GIUSEPPE PERINT (1845–1925) vette maga mellé, aki mester halála után befejezhette a munkát (Patavii, 1864–1890, majd 1913–1920, fotomechanikus utánnyomása: 1940), s a hat szótárkötet két igen vastag kötetnyi névtárral egészült ki.

Amikor az öt német akadémia hozzáfogott a tudományos latin szótárak szerkesztéséhez módszerében és formájában egyaránt máig mintát adó „Thesaurus Linguae Latinae" munkálataihoz, eredetileg úgy gondolták, hogy az opus felöleli majd a tulajdonnévi szócikkeket, vagyis – érdemes itt felhívni a figyelmet FEHÉRTÓI KATALIN szemléletileg is kifejezőbb szavára – névcikkeket is, s a munkálatok így is kezdődtek meg. Az első, *A–B* betűt magában foglaló kötet még úgy-ahogy elbírta a névanyagot, a *C* betűs második kötet rövid előszavában azonban már jelezték a szerkesztők, hogy a névanyag szótárba szerkesztése hátráltatná a rendes kötetek megjelenését, így ekkortól ezt egy későbbre tervezett onomasticonba utalták (1907: III). 1907 és 1913 között aztán meg is jelentek a *C* betűs tulajdonnevek fasciculusai, majd 1918-ban a *D* betűhöz besorolandó nevek (s azóta több sem).

A németek elhatározása döntő volt azután a „Novum Glossarium" címen elindult nemzetközi vállalkozás s az ennek égisze alatt kimunkált nemzeti középlatin szótárak számára. Feltehetőleg már maga a vállalkozást mozgató HUSZTI JÓZSEF is úgy gondolta, hogy a nevekkel majd később kell foglalkozni, előbb a közszói anyaggal kell valahogy megbirkózni – legalábbis a földrajzi és személynévanyag rendszeres gyűjtésére nem, vagy csak nyomokban került sor. Ennek egyik oka minden bizonnyal a vállalkozás nem-

zetközi határidőkhöz kötött igazodása volt, de ott sejthetjük a hátterében azt az elvi kérdést is, hogy a latinisták szakmailag képzettek-e ahhoz, hogy a magyar nyelvészeti képzettséget igénylő munkát elvégezzék. Miután a szótár munkálataiban nemcsak a történészek, de a magyar nyelvészek is inkább csak elviekben vállaltak feladatokat, a vállalkozás egészében a latin filológusokra maradt. További problémát jelenthetett a neveknek az antik névanyaghoz képest nagyobb megosztottsága: jóval nagyobb arányban szerepelnek ugyanis vulgáris indeclinabile alakok mind a földrajzi, mind a személynevek körében. HARMATTA JÁNOS azonban később mégis elengedhetetlennek látta és feladatként határozta meg az anyaggyűjtést ebben a tekintetben is az első kötet előszavában: „Mivel az eddigi anyaggyűjtés a földrajzi neveket, a személyneveket s az azokból képzett melléknéveket, továbbá a népneveket jórészt mellőzte, ezeket szükségszerűen figyelmen kívül kellett hagynunk. Minthogy azonban az új tervben ezek feldolgozásának tudományos igénye nagy hangsúllyal merült fel, ezeket utólag kívánjuk összegyűjteni s egy »Onomasticon« pótkötetben megjelentetni.” (i. h.). A feldolgozók és a szerkesztő reményvesztését mutatja az ügyben, hogy az eredeti tervekkel szöges ellentétben az 1993-ban napvilágot látott 4. kötetben már nem csak vulgáris szavak szerepelnek „indeclinabile”-ként, de fel-feltünedeznek népnevek, valamint ezekből és más (főleg földrajzi) tulajdonnevekből képzett melléknevek is (pl. *Gallus* címnév: 183[a]).

A desperatio azonban korainak bizonyult. FEHÉRTÓI KATALIN összegyűjtötte és egymaga szótárba szerkesztette az 1000–1301 között Magyarországon használt latin alakú és vulgáris személyneveket, s ezzel megalapozta a vállalkozás DE-VIT-féle „altera pars”-át. Nyilvánvaló, hogy szükség lesz a továbbiakban az 1301–1526 közötti személynevek, valamint a népnevek és – legalább a latin alakú – helynevek felgyűjtésére is, ez a jövő feladata. FEHÉRTÓI KATALIN munkája azonban megvetette azokat a módszertani alapokat, kijelölte azt az utat, melyeken tovább építve és melyen előre haladva a későbbi generációk elkészíthetik a ma még talán hiányzó köteteket is. Nem csak hasonló munkák összeállítására fog ösztönzőleg hatni a szerző előttünk fekvő munkája, de mint az ilyen munkák általában, megtermékenyítő lesz a nyelvészeti, közelebbről a névtani kutatásokra is. Ismét csak azt kell kiemelnem, hogy a kutató a gyűjtemény közrebocsájtásával lekötelezte számos szakma képviselőit, köztük a középlatin filológusokat is. A lényeg pedig nem az, ami ma még hiányzik, hanem ami már a kezünkben lehet: ezért a formailag is szép kötet az egész magyar tudományosság nagy nyeresége. Hihetőleg a szabadpolcokon a gyakori forgatástól rongyolódó példányok jelzik majd igazán a munka nagyságát. S ehhez csak az ókori költővel egyetemben azt kívánhatjuk: „nocturna versate manu, versate diurna!”

SZOVÁK KORNÉL

KISS JENŐ, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZOVÁK KORNÉL: On the “Onomasticon of Personal Names of the Age of the Arpads (1000–1301)” by Katalin Fehértói – from the point of view of linguistics, history and philology of medieval Latin

The Onomasticon by Katalin Fehértói presents the personal names of the Hungarian Middle Ages in an outstanding and exemplary manner. The onomasticon draws upon the material of medieval charters and other historical sources using the evidences provided by place-names and

references to persons. The 9500 entries of the onomasticon contain 38,000 personal name forms including all the variants of spelling and pronunciation emerged in the sources. The personal name forms are specified by the date of year, by their original context and by the location of the quotation. The volume can be used in a digitized form owing to the CD-ROM enclosed. – In the present article one is informed about the antecedents of the onomasticon in the history of scholarship; in addition, the representatives of three branches of learning express appreciation for its utility in the fields of historical linguistics, historical onomastics, history, cultural history and philology of medieval Latin.

AZ „ÁRPÁD-KORI SZEMÉLYNÉVTÁR” SZÁMÍTÓGÉPES HÁTTERE

Minthogy a kötet CD-ROM-mellékletén eredeti formájában (is) hozzáférhető a teljes adatbázis, ezért azt a nyomtatott bevezetésben röviden ismertettük (30–2). Itt arról kívánunk szólni, hogy miért éppen azokat a számítógépes eszközöket alkalmaztuk, amelyeket, mi volt az egyes eszközök el előnye és hátránya, s ha most kezdene valaki hasonló föltételek mellett hasonló feladatba, a mi megoldásunkhoz képest milyen módosításokat javasolnánk neki.

A számítógépes eszközök kiválasztásakor a következő szempontokat igyekeztem figyelembe venni. 1. A rendszer legyen egységes, az adatbázisból a tördelt szöveg kézi beavatkozás nélkül legyen legenerálható kötegelt (batch) üzemmódban. (Kötegelt működésnek azt nevezzük, amikor a számítógépet egy feladatsor elvégzésére nem lépésenként utasítjuk, hanem a feladatokat egy parancsfájlba írjuk, és a parancsfájlt adjuk át földolgozásra a gépnek.) 2. Az alkalmazott fájlformátumok legyenek széles körben ismertek, az azokat kezelő eszközök pedig könnyen hozzáférhetők és az adatbázissal együtt továbbterjeszthetők. 3. A rendszer a munka során változó igényekhez adaptálható legyen; ez egyúttal a más, hasonló munkákhoz való fölhasználhatóságát is biztosítja. 4. Minden információ csak egy helyen szerepeljen (vagyis az adatállományokban csak egyetlen forrása legyen).

Az adatbázis-kezelésre a legkézenfekvőbb, de esetünkben legalábbis legkényelmesebb választás az Ashton-Tate dBASE program használata volt. A kéznél lévő 1992-es verzió már a munkálatok megkezdésekor sem volt fiatal, azonban teljesen megbízhatóan működött, korlátaiba (szinte) nem ütköztünk, és a további adatfeldolgozás során kötegelt módban egyszerűen használható. Minthogy a dBASE-adatbázisok tartalma adatvesztés nélkül könnyen kiírható szöveges fájlokba, kimenetét a TEX programmal lényegében közvetlenül fel lehet dolgozni (tördelni). A dBASE exportfunkciói meglehetősen kicsiszoltak, ezért csak csekély mértékű utólagos beavatkozásra volt szükség.

A munka első, adatgyűjtő szakaszában egyszerű, négymezős (névalak, év, textus, forrás) táblázatba kerültek az adatok. A névváltozatok bokrosítása, a névcikkek megszerkesztése során vált szükségessé annak rögzítése, hogy egy adott rekord mely névcikk alá sorolandó. Minthogy az azonos névváltozatok általában azonos névcikkbe kerültek, adatduplikálással járt volna, ha az erre vonatkozó információt a négymezős alaptábla